

O JEDNÉ BOUŘI V ČAJOVÉM HRNKU: CH. S. PEIRCE, U. ECO A SÉMOTICKÁ METAFYZIKA OBJEKTŮ

MARTIN ŠVANTNER, Katedra Elektronické kultury a sémiotiky FHS UK, Praha, ČR

ŠVANTNER, M.: On One Storm in a Teacup: Ch. S. Peirce, U. Eco and Semiotic Metaphysics of Objects
FILOZOFIA 69, 2014, No 1, p. 63-76

The paper deals with the problem of Eco's (mis)interpretation of some Peircean themes, mainly in Eco's two texts: *Theory of Semiotics* and *Kant and the Platypus*. The author's focus is on the problems of the so called Dynamical object as a part of semiosis and of Peirce's realism. Resulting from the analysis is the main thesis of the article: We cannot conceive of Peirce as using „structuralist dictionary“ (as Eco did in his *Theory of Semiotics*).

Keywords: Peirce – Eco – Saussure – Semiotics – Semeiotic – Semiosis – Semiology – Dynamical object

I. Úvod: sémiotika, semiósis a ohled na znaky. Tento text je příspěvkem k dějinám sémiotiky a snahou o kritiku dezinterpretace některých Peircových myšlenek nedávnými nebo současnými autory. Je cílem tohoto článku poukázat, že Ecoův vlastní koncept představený v *Teorii sémiotiky* a některých dalších textech má s Peircovou sémiotikou i tím jak pojímal *semiósis*, pramálo, či vůbec nic společného. Jak shrnuje autor obsáhlého pojednání o Peircově teorii znaků T. L. Short: „kontinentální spisovatelé, kteří přistupují k Peircovi z perspektivy Saussureovy sémiologie systematicky dezinterpretují jeho sémiotiku. Zavádějící spojování Saussureem předpokládaného konvencionalismu s – z kontextu vytrženými – pasážemi Peircovy pozdní sémiotiky vedlo ke zrodu hybrida extrémního relativismu a irealismu – ke zrodu moderní sofistiky, kterou by Saussure i Peirce odmítli. Proto tyto spisy nepovažují za formy čtení Peirce, ale za alternativy k jeho teorii“ (Short 2007, xiii). I přes útočnost (ad „kontinentální spisovatelé“, kterými má Short namyslí právě U. Eco a J. Derridu) tohoto výroku má Short pravdu v jedné důležité věci. V popisu touhy Peirce uzamknout do tenat, řekněme „strukturalistického“¹ slovníku. V tomto textu se tomuto problému budeme podrobně věnovat, přičemž hlavním argumentem bude nemožnost tohoto „uzamčení“ zejména vzhledem k Peircově teorii Dynamického objektu, který je v rámci jeho sémiotiky její (v přísném slova smyslu) nedílnou

¹ Srov. studii Michaely Fišerové *Odložený význam. Derrida o sémantické konstrukci a destrukci* (Fišerová 2014) v aktuálním čísle 1/2014 časopisu *Filozofia*.

součástí (stejně jako součástí semiósis).

Začneme naši úvahu tautologií, která nemusí být nutně považována za nebezpečnou fallacii. Jedním ze základních principů Peircovy filosofie je vedle primátu observace, antikarteziánství a falzifikovatelnosti našich hypotéz (CP 2.227)² i nutnost možnosti uvažovanou teorii aplikovat na sebe samu.³ A to z toho důvodu, že znak je vždy interpretován v nějakém „ohledu“, od kterého jednoduše nelze „odhlédnout“: stejně jako „toto ohlédnutí“ je třeba interpretovat v nějakém „ohledu“ a tak dále *ad infinitum*. Jak uvidíme, tento požadavek „ohledu“ není, jak by se mohlo zdát tím, co se běžně označuje jako „nekonečná semióza“ – alespoň ne u Peirce. Nicméně pod tímto úhlem pohledu je samotná sémiotika (tedy taková teorie, která interpretuje znak za základní ohled svého snažení)⁴ vždy nějakým typem znakového systému, „režimem znaků“ (Deleuze, Guattari 2010, 130). Jak v tomto směru dodává Umberto Eco v *Teorii sémiotiky*: „semióza vysvětluje sebe pomocí sebe samé; tato neustálá kruhovitost je přirozenou podmínkou signifikace a i komunikaci umožňuje používat znaky tak, aby zmiňovaly věci. Kdybychom nazvali tuto podmínku ‚zoufale špatnou‘, znamenalo by to odmítnout i lidský způsob signifikování, způsob, který prokázal svou nosnost natolik, že jedině jeho prostřednictvím byla rozvinuta kulturní historie“ (Eco 2009, 91). Tolik k oné tautologii, která je jednoduše dána tím, jak odhalili mj. jezuité z Coimbr, že myslíme pouze ve znacích a nejsme s to myslet jakékoliv „jednotliviny“ (Bains 2006, 25-32).

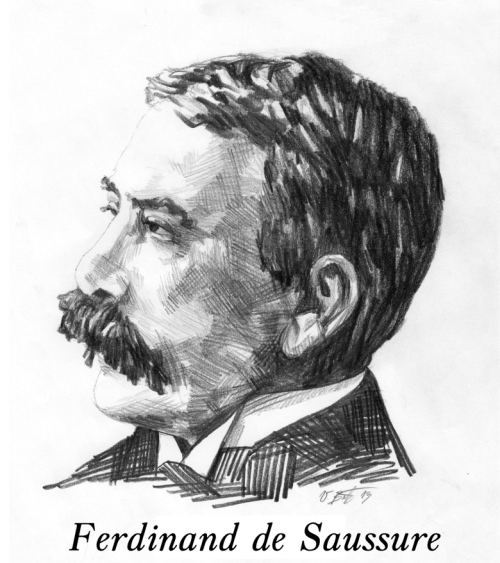
II. Ecova „bezostyšná četba“ Peirce. Pokud jednou z pouček Peircovy filosofie je aplikovatelnost teorie na sebe samou, můžeme říci, že minimálně to se v Ecově případě povedlo. Máme zde namysli Ecův (spíše rétorický) obrat „bezostyšné četby“ (Eco 2012, 322). Totiž Eco, který z bezostyšné četby napomíná, ale i k ní nabádá mnohé, je sám bezostyšným čtenářem Peirce. Jak si ukážeme právě v případě teorie objektu nebo neomezené semiózy. Někdy se totiž zdá, že se pokouší číst Peirce, aniž by byl (Peirce) autorem textu. Je však předem důležité dodat, a často se na to zapomíná, že Ecova interpretace Peirce rozhodně není „konzistentní“, a to jak v negativním, tak v pozitivním slova smyslu. Totiž Eco, který se Peircovi věnuje velkou část své akademické kariéry, mnohé ze svých

² Pro pramennou literaturu (Peircovy spisy) zde používám standardizované peircologické zkratky: CP jako *Collected Papers*, první číslo pro svazek a číslo za tečkou pro odstavec. Vedle svých překladů používám překlady Bohumila Palka (Palek 1997). Sekundární literatura je citována standardně.

³ Vedle známého proponenta čtení Peirce především jakožto „přírodního“ vědce a matematika K. L. Ketnera (Ketner 1987, 13-25), to dále na příkladu chemie ukazuje např. Deledalle: „Stejně jako newtonovský důraz na prostor jakožto Boha nemůže být oddělen od Newtonovi fyziky, nebo Einsteinův striktní determinismus od jeho teorie relativity, následující fakta dotýkající se myšlení Charlese S. Peirce, vynálezce triadické sémiotiky, nemohou a nesmí být opomenuta. Peirce je evolucionistickým empirikem, jehož intelektuálním mentorem byl Kant, a jehož referenční vědou byla chemie a metodou myšlení pak experimentální metoda laboratoře“ (Deledalle 2003, 9). Ke vztahu Peirce a Kanta viz také Mihina 2012.

⁴ Srov. Ecovo tvrzení, že „Obecná sémiotika je odvětvím filosofie, nebo lépe řečeno, je způsobem, kterým filosofie reflektuje problém semiósis“ (Eco 1999, 5). Ani Peircova sémiotika rozhodně nestojí „nad“ vlastním procesem vznikání a akce znaků, ale popisuje je a je jím utvořena – pro Peirce je tak nakonec sémiotika (stejně jako filosofie) observační, doslova „kenoskopickou“ vědou.

postojů, které zastával v *Teorii sémiotiky* nebo *Mezích interpretace* (a jinde) v pozdějších textech (jako je „*Teorie sémiotiky II*“ *Kant a ptakopysk*) invenčně až zcela odmítavě přehodnocuje. Eco má právo na to být čten prismatem „vývojové hypotézy“ (jako Eco „raný, střední a pozdní“). My se budeme v textu věnovat převážně („ranému“) Ecovy *Teorie sémiotiky*. Je třeba jasně říci, že ačkoliv někdy jeho publicistické a esejistické texty budí někdy dojem „recyklátů“, zcela jiná situace panuje na poli jeho teoretické práce. U Eco má totiž v kontextu mnohých interpretací paradoxně podobný osud jako Peirce. Pod jeho jméno se přilepilo několik módních termínů, borgesovsky řečeno i z Eca se stalo „slovníkové heslo“ a kdo jiný než sémiotik by se měl proti těmto (encyklopedickým a slovníkovým) zjednodušováním postavit. Jednou z těchto nálepek je právě zmíněná Ecova koncepce tzv. neomezené semiózy. Chceme popsat interpretační vztah Eca a Peirce, avšak nemáme ambice popsat jej v celé jeho šíři a záběru. Jde nám předně o to ukázat dva pohledy na téma semiósis a otázku pojmání objektu v rámci sémiotiky. Ať už jde o otázky, které pro někoho představují zcela zásadní a znepokojující problém dotýkající se základů toho, jak vůbec myslíme nebo pro někoho letmé pohlazení hladiny čajovou lžičkou. Na úplný závěr dodejme, že tento spor provází sémiotiku od její prehistorie a ve dvacátém („Sebeokově“) století se stal námětem mnoha bouřlivých debat ať už mezi kontinentálními spisovateli nebo pravověrnými peircology.

Ferdinand de Saussure

III. Peirce a Saussure: motivace a arbitrárnost znaku. Než přistoupíme k Ecově interpretaci, je třeba ukázat co vlastně interpretuje, a proto si v této části nastíníme Peircovo pojetí znaku v kontrapozici ke koncepci Saussurea. Vzhledem k rozsahu tohoto textu musíme vynechat obsáhlou debatu, která se o tomto pojetí vede, stejně jako velké množství otázek, které vyvolává. Zdůrazníme několik věcí důležitých pro naši úvahu. Jak ukázal T. L. Short, je chybné se domnívat, že Peircovo pojetí znaku je možné převést na saussureovské schéma nebo naopak, tedy sémiologie není (peircovská) sémeiotika. Zmiňme jeden zásadní argument: zatímco pro Saussurea je znak nemotivovaný, pro

Peirce je znak nutně motivovaný, dokonce determinovaný svým objektem. Saussureův teoretický model, ač ovlivnil i široké pole jiných odvětví vědy, je primárně spojen s lingvistikou a je konstruován především pro její potřeby. Řeč (*langage*) je pro něj obecně lidskou dispozicí – „jen lidská řeč má univerzální vlastnost, na rozdíl například od zvířat, vytvářet v tak vysoké míře v jazyce systém znaků, který není dědičný“ (Saussure 2007, 20). Také je však temným a nelehce uchopitelným živlem – proto je třeba stanovit

dvě základní analytické dimenze. Saussure je nazývá *langue* (jazyk), což je systém (kód) lingvistických pravidel zapojených v mluvení a *parole* (mluva), čili konkrétní a partikulární projevy tohoto systému. Tento systém je pak něco, co můžeme vědecky studovat, např. jeho strukturu a popisovat jeho funkce – zde můžeme vystopovat jeden z mnoha motivů, které měly vliv na zrod toho, co nazvaly dějiny filosofie jako strukturalismus (ač Saussure sám nikdy slovo struktura nepoužil). Upozorníme že se již zde objevují některé **pozice obtížně slučitelné s Peircovými**. Peirce totiž neklade proces vznikání znaků pouze do sféry lidského jazyka, stejně tak jeho teorie není takto dominantně deduktivní⁵ a jak jsme naznačili v úvodu, má rozhodně svůj „logicko-empirický“ rozměr (pro Peirceovu vědeckou sémiotiku je stejně důležitá jak dedukce a indukce, tak abdukce⁶). Schopnost komunikace chápe Peirce, zřejmě i v tomto inspirován středověkými koncepcemi mnohem šířeji – jednoduše řečeno člověk se sice odlišuje od zvířat tím, že jeho znakový systém je komplexnější, to však neznamená, že by zvířata nekomunikovala také znaky.⁷ Zatímco lingvista Saussure koncentruje svoji pozornost na specificky lidskou činnost – **jazyk je pro něj radikálně společenským fenoménem, pro Peirce je jazyk radikálně ontologickým fenoménem**. Tedy to, co pro Saussurea proměňuje systémy znaků, jsou řečneme historické proměny jazyka-kódu (odtud také možnost diachronního lingvistického výzkumu). Odtud pak myšlenka Saussureových dědiců, že sémiologie se může pustit právě do zkoumání těch kódů, které s lidskou kulturou bytostně souvisejí. Na druhé straně pro Peirce je to, co determinuje vposledku znak evolující skutečnost.⁸ Banálně řečeno, neproměňuje se nejen to, jak se k věcem stavíme (systémy signifikace), ale i samotné věci proměňují to jak se k nim stavíme, jakým způsobem je reprezentujeme. Zde vidíme limity nějaké stručně aplikované sémiotiky – každý, kdo chce („racionalisticky“) Peirce redukovat na „ikonu,⁹ index, symbol“, stojí před ontologickou otázkou objektu a jeho statutu (jinými slovy před Peircovým realismem), který Peirce pečlivě zkoumá, mnozí z jeho interpretů však nikoliv. Saussure i přes (a možná že naopak pro) subtilnost a „racionalistickou pozici“¹⁰ své analýzy ponechává zcela stranou otázku nejasného a komplexního vztahu jazyka, myšleného a světa. Nejsnazší odpověď této „výhradě“ je taková, že mu o ni nejde. Můžeme si položit otázku, zda jeho pro potřeby lingvistiky vytvořená, nicméně filosofií přivlastněná, koncepce vůbec nějaký „svět“ (onen „empirický rozměr“) potřebuje. Problém pak představuje otázka, zda můžeme (a chceme) vůbec něco jako „svět“ jazykem sémiologie artikulovat, když podle mnohých následovníků „binarizace“ začíná u samotné

⁵ Strukturalismus jako především deduktivní typ uvažování popisuje Gorrée (Gorrée 1992, 407-423).

⁶ U Peirce je součástí sémiotiky, jakožto vědecké metody, která by měla být efektivní (CP 2.779), jak empirie (induktivní úsudky), tak „zákony“ (dedukce), přičemž obojímu předchází hypotetické abstrahování (abdukce, v rané práci hypotéza, později abdukce, retrodukce apod. (Burks 1946).

⁷ Toto východisko je důležité pro biosémiotiku a kognitivisticky orientovaná odvětví sémiotiky.

⁸ Srov. zejména Kevelsonův komentář k Peircově nekonečné, sebeorganizující a evolující kosmologii (Kevelson 1999).

⁹ Domnívám se, že u Peirce např. nelze hovořit o nějakém „ikonografickém“ vztahu, jak činí Derrida (Derrida 1999, 52).

¹⁰ Znak je mentální jednotkou akustického obrazu a pojmu.

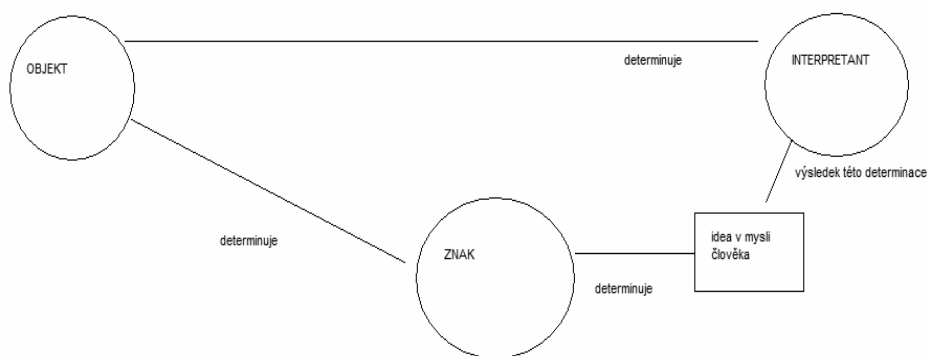
jednotky analýzy, tedy znaku a je tak základním elementem signifikace (Greimas, Courtès 1982, 25). Saussure ponechává z výše uvedených důvodů tento „prostor“ („světa“) neobsazen. Prostor, který je pro Peirce naprosto zásadní. Nicméně nejen proto, že je vágně řečeno důležitá otázka vztahu jazyka a světa, ale proto, že znak je u Peirce světem (objekty, nebo „objektovou realitou“) podmíněn. U Peirce stojíme tváří v tvář zcela jiné koncepci, zcela jinému paradigmatu, jak uvádí Dinda Gorlée, jde o paradigma, „které se pokouší jednak sjednotit různé teorie jazyka a nabízí obsáhlý teoretický rámec aplikovatelný na všechny disciplíny zabývající se znaky (ať už verbálními nebo nonverbálními)“ (Gorlée 1992, 415). U Peirce je totiž podmíněno to, co chápeme jako znak, ohledem v jakém je interpretován. Což je na „universální“ rovině ovšem ohled ke třem ontologickým (feno-roskopickým) kategoriím: *prvosti*, *druhosti* a *třetosti*, tedy nějakému „bytí“ (jako čisté potenci), nějaké „skutečnosti“ (akci) a komunikaci (nějaké artikulaci), tedy středověce řečeno k *modu essendi*, *modu intelligendi* a *modu significandi*. Tedy nejedná o ohled k ostatním znakům/prvkům systému jako u Saussurea. Prvky Peircova systému jsou totiž zcela jinak kombinovány.¹¹ Znak oproti Saussureovi není něčím, co spojuje dvě stránky, čili není nějakou syntetickou jednotkou signifikantu a signifikátu. Znak je u Peirce relatum triadického vztahu, kdy dalšími relaty jsou objekt a interpretans – znak je něco, co je determinováno svým objektem a dále to, co determinuje ideu v mysli interpreta (nazýváno jako interpretans, srov. EP 2.289). Lze to vyjádřit jednoduchým schématem, které níže rozvedeme: *Objekt – předpokládá – znak – determinuje – interpretant*.¹² A co je důležité, právě v předpokládaném vztahu ke skutečnosti, která je (jako ona prvost a druhost) v důsledku minimálně jazyk předcházející. Bez („skutečných“) objektů by pro Peirce prostě nebyly možné znaky a tedy ani možný jazyk. Je tak jasné, že časté tabulkové rozdělení na Saussure-dyáda, Peirce-triáda, přinejmenším pokulhává (Michalovič, Zuska 2009, 33-36; 89-90). Snad je tedy jasnější, jak a v čem se odlišují metody sémiotiky a sémiologie. Peircova sémiotika se zajímá o široké pole signifikace, které pod sebou mimo (jinak pojaté) arbitrárnosti znaku zahrnuje i kauzalitu a afekce, ale i indexikální, „přirozené“ znaky nebo ikonicitu, tedy znaky sdílející primární kvality se svými objekty. Oproti de Saussureovi pak netvoří součást znaku pouze jeho pojem, interpretantem může být např. i pocit, stav vědomí. To ovšem neznamená, že bychom mohli brát Saussureovu sémiologii jako část Peircovi sémiotiky (nebo se domnívat, že Peircova sémiotika je Saussureovou teorií s přidaným třetím členem – objektem). Nakonec tedy *dissoi logoi*, rozepře v sémiotickém/sémiologickém stylu, slovy Shorta: „pokud měl Saussure pravdu a systém arbitrární signifikace může být studován v abstrakci od svého partikulárního použití, přirozených znaků a dalších forem nonarbitrární signifikace, pak se Peirce mýlí. Pokud měl však Peirce pravdu v tom, že jazyku může být porozuměno pouze v konkrétním kontextu jeho použití, v kooperaci s dalšími druhy znaků, pak se mýlil Saussure. Jeden systém

¹¹ Z této hlediska padají všechny marné perspektive spojovat Peirce se Saussureem a v druhé instanci se strukturalismem, srov. (Žiak 2011).

¹² Kdy navíc každé z těchto relát má své triadické dělení, přičemž některá dělení jsou možná, některá ne (vzhledem k jejich „ontologickým statusům“ v rámci semiósis).

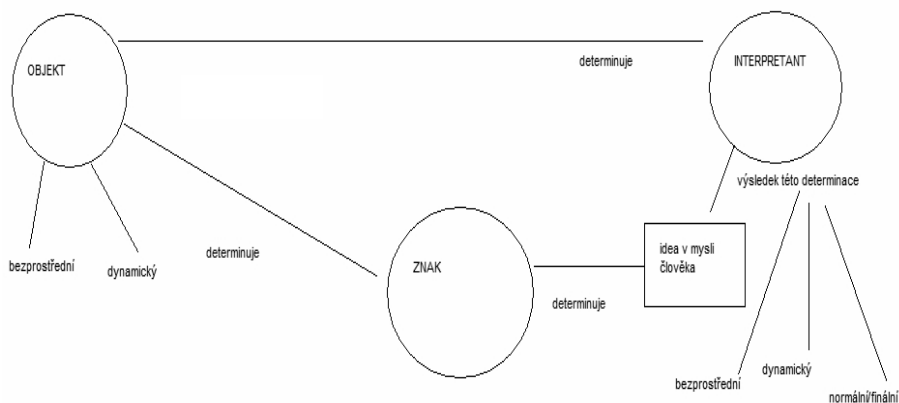
nemůže být částí druhého, protože jsou v kontradikci“ (Short 2007, 19-20). Tímto exkursem jsme si připravili půdu pro další zkoumání: abychom lépe porozuměli vztahu Eco-Peirce, bylo třeba nejprve nastínit vztah Peirce-Saussure, a to zejména z toho důvodu, že Eco ve svém projektu teorie sémiotiky (ale i jinde) mezi těmito schémata často přechyluje.

IV. Peirce a znak jako emanace objektu. Cizelujme dále Peircovo pojetí znaku s ohledem na jeho teorii objektů, které je v podstatě prolegomenou ke každé příští sémiotice, která se bude chtít stát vědou. Sémiotika zkoumá **znak** jakožto něco, co je jednak determinováno **objektem** a jednak samo determinuje ideu v mysli interpreta, výsledek této determinace je pak **interpretant**. Pro lepší přehled si to můžeme následovně ilustrovat:

Na začátek je třeba říci, že Peircův objekt se neomezuje pouze na „skutečný svět“, objekty v Peircově pojetí mohou být i objekty teoretického nebo fiktivního světa. V tento moment Peirce přestává počítat tak docela do tří – objekt totiž podle něj má dva, řekněme, mody – **bezprostřední** a **dynamický**.¹³ Pro začátek řekněme, že Peirce tyto „fanerony“ pojímá jakožto: a) objekt reprezentovaný znakem – tj. bezprostřední a b) objekt, který se bezprostředně neuplatňuje, tj. Dynamický objekt (CP 8. 343). Analogicky odvozuje Peirce i **bezprostřední interpretant**, vyznačený znakem a **dynamický interpretant**, který vyvolal ideu v mysli, jinými slovy se jedná o „skutečný“ účinek. To však není všechno, je zde ještě třetí, **normální interpretant**, kterého je třeba od dvou předchozích odlišit, do teorie znaku se tímto dostává kategorie času, tento interpretant totiž potřebuje „dostatečně dlouhé utváření myšlenky“ (CP 8. 343). Uveďme opět ilustrující schéma:

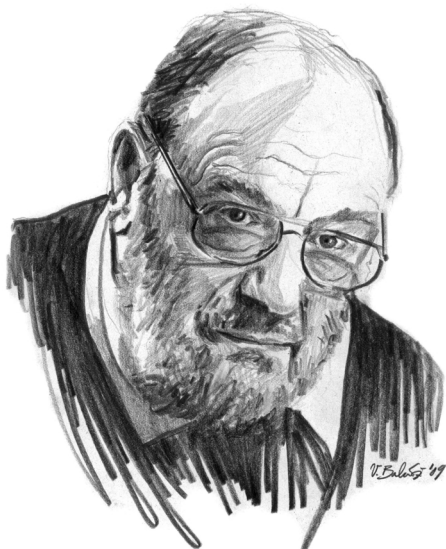
¹³ Hovoří o nich jak v dopise Lady Welby, tak i v dopise Williamu Jamesovi (CP 8.183, CP 5.423, EP 2:492).

Prvním typem je **Bezprostřední objekt**, který svůj znak předpokládá bezprostředně (a znak tento objekt bezprostředně reprezentuje). Snad se příliš nevzdálíme Peircově myšlence, když si tento objekt představíme, jako jakýkoliv **objekt který může být reprezentován v jazyce**. **Druhým, Dynamickým objektem, je objekt o sobě.**¹⁴ Postulací Dynamického objektu se s Peircem ocitáme na hranici jeho metafyziky a také u jeho neujasněné podoby platonismu. Tento typ objektů je garantem toho, co bychom mohli nazvat jako „objektivní věda“ ve smyslu semiosis, kdy objekty jsou její nedílnou součástí. Je zde tedy nějaký typ ideálních objektů, ke kterým se naším zkoumáním přibližujeme, jsou zde ideální objekty předpokládající vždy pravdivé znaky (Short 2007, 191), jsme tak v osidlech sémiotického idealismu (ergo realismu platónského ražení). Na druhé straně Peircova motivace je taková, že bez Dynamického objektu bychom nemohli rozpoznat úspěch nebo neúspěch výzkumu, stejně jako to, zda je něco pravdivé nebo nepravdivé nebo z hlediska faneroskopie nakonec i to, zda nějaká věc je, nebo není. Dynamický objekt je zde korelátorem toho, že nějaká pravdivost vůbec je, že o ni můžeme usilovat – jinými slovy že je vůbec inteligibilní. Bezprostřední objekty samozřejmě mohou své znaky předpokládat, řekněme nekonečným množstvím způsobů, avšak správnost našeho zkoumání (spekulativní gramatika), jeho pravdivostní podmínky (formální logika), nakonec i Peircova formální rétorika je odvislá od Dynamického objektu – pravdivost, ale i přesvědčivost je finálně závislá spíše na „realitě“, nikoliv „pouze“ na signifikaci. Je však třeba mít na zřeteli, že onu realitu nelze myslet bez třech základních faneroskopických kategorií a že je důležité v jakém ohledu tento objekt reprezentujeme. Idea ve smyslu prvosti není u Peirce samotným objektem, ale kvalitou tohoto objektu: objekt nám nikdy není dán „objektivně“. Tyto myšlenky budou důležité zejména při kritice některých Ecových představ. Peircova struktura znaku, je taková, která má být analogická struktuře „skutečnosti“, což ovšem nezna-

¹⁴ Právě toto pojetí objektu Peirce vylučuje Rortyho optikou z „textualismu“, nebo pragmatismu „dekonstruktivního“ typu (Rorty 1994, 161). Srov. (Eco 2005, 45).

mená, že je analogická nějaké neměnné a ideální skutečnosti, ale naopak zmíněné skutečnosti proměnlivé, evolvující, ke které se můžeme vztahovat primárně skrze naše hypotézy, které je třeba testovat jak experimentálně – tj. ve vztahu k účinkům Dynamického objektu, tak ve vztahu k systémům jazyka, který k popisování účinků používáme (zacházíme vždy s pouze s bezprostředními objekty), a v neposlední řadě si uvědomit persvazivní stránku těchto popisů vzhledem k vědecké komunitě ve které jsou prezentovány (odtud také Peircův požadavek trojjedinné sémiotické vědy jako spekulativní gramatiky, formální logiky a rétoriky). Tyto maximy esenciálně spojené s teorií znaku jsou pak základem, toho co Peirce nazve pragmatismem (který se takto pojatý – jako v podstatě teorie vědeckého výzkumu – dosti odlišuje jak od variant jeho přímých „pokračovatelů“, tak od neo-pragmatických „škol“). Na závěr je třeba dodat, že obdobně Peirce postupuje když se vrhá vstříc závratím jeho klasifikace znaků – znaky je totiž třeba klasifikovat vždy na základě těchto třech ohledů a jejich možných vztahů.

Umberto Eco

V. Ecovo škrtnání. Nejprve se budeme věnovat některým Ecovým raným textům, a to jednak jeho ranému pojetí sémiotiky, dále tzv. ikonismu – což z Ecovy perspektivy znamená věnovat se problému vztahu znaku a objektu a Ecovu pojetí „neomezené semiózy“. Pro začátek si shrneme několik základních odlišných bodů mezi Ecem a Peircem. Zatímco u Peirce je sémiotika zkoumáním výše ukázané pravdě-podobnosti (a v tomto se více než podobá tomu, jak tímto problémem nakládala antická a scholastická tradice), Eco dovádí tento sémiotický pohled do druhé (nabízí se zde posunutí Shortova označení „sofistické“ nebo „rétorické“) krajnosti – sémiotika je pro něj ve finále především způsobem jak zkoumat lež (Eco 2009, 15, 77). **Ecův model, jak sám mnohokrát akcentuje, je pak především modelem teorie kódů,** kdy kód lze nejjed-

nodušeji definovat jako něco co předchází a reguluje jak znakovou produkci, tak komunikaci (Eco 2009, 17). Sémiotika v takovémto pojetí (teorie lži jako komplexní program sémiotiky) prvoplánově rezignuje (po „vzoru“ Saussurea¹⁵), nebo přinejmenším agnosticky pochybuje o poznání nějaké transcendentální pravdy – což je, jak jsme viděli, pro Peirce („největšího kantovce všech dob“) naopak nedílnou součástí sémiotiky. Ecovu pozici můžeme nazvat „pozicí obratu k jazyku“, nikoliv však pozicí nějakého čistého, na vněj-

¹⁵ Sám Eco nakonec definuje kód jako druh langue (Eco 2009, 66).

ších okolnostech nezávislého popisu, jak tomu chtěli někteří pozitivisté, jako například Ogden a Richards (Eco 2009, 77), nebo raní strukturalisté, se kterými Eco často polemizuje.¹⁶ Pokud si dovolíme zjednodušení, můžeme říci, že Eco se svým způsobem v *Teorii sémiotiky* pokouší „pragmatizovat strukturalismus“, tj. v rámci převážně saussurovského a hjęmslevoevského slovníku¹⁷ se vyrovnává s některými Peircovými myšlenkami a tématem motivace znaků (jedná se ale o pragmatismus který se spíše než na Peircovy myšlenky váže na Ch. W. Morrise). Z prvních poznámek je jasné, že Eco stojí jinde než Peirce. Jednak dodejme, že samozřejmě i u Peirce nalezneme ekvivalent „kódu“ – je to nejobecněji řečeno to, co nazýváme zmíněným „ohledem“ (jazykem sémiotiky se v podstatě jedná o teorii interpretantu, které se důkladně věnuje i U. Eco). Co je ale zásadním rozdílem, vzhledem k výše naznačenému je, že u Peirce nalezneme předpoklad, toho co můžeme nazvat paradoxně a ve „scholasticko-realistickém“ smyslu jako „superkód“ Dynamický objekt, kterému se daný partikulární kód skrze testování svých hypotéz a jejich uvádění jejich výsledků v rámci badatelské komunity snaží přiblížit, nebo kterým je podmíněn.¹⁸ Rozdíly jsou tak ještě viditelnější – zatímco Eco škrta dynamické aj. objekty (a s nimi metafyziku), Peirce samozřejmě nikoliv – z teoretického hlediska tak lze vysvětlit Ecovu teorii kódů Peircovou sémiotikou, Ecovou teorií kódů však Peircovu sémiotiku nikoliv – teorie kódů rezignuje na Dynamický objekt. Toto bazální neporozumění pak plodí mnoho dalších (jako například Ecovu slavnou kritiku ikonismu),¹⁹ kterým se zde budeme věnovat.²⁰

VI. *Punctum controversiae*: úhelný kámen objektu. Z předchozích srovnání je vidět, že ačkoliv je Eco mnohdy považován za „peircovského“ myslitele, s Peircovou teorií (alespoň v jeho období před *Kantem a ptakopyskem*) jej spojuje velmi málo (a T. L. Short má v tomto pravdu). Zde poukážeme na fundamentální odlišnosti mezi těmito dvěma teoriemi – je jasné, že základním bodem odlišnosti je právě téma objektu. Eco už naznačuje mnohé, když opouští Peirce ve prospěch Morrise, který se snažil sice Peircova vý-

¹⁶ Srov. v knize *Úvod do strukturalizmu a poststrukturalizmu* (Michalovič, Minár 1997), kapitoly věnované strukturalizmu a snahu myslitelů o „čistý popis“, kterou autoři spojují se strukturalismem (raný Barthes, raný Foucault, Genette aj.) a vlastně myšlením typu „langue“. Sémiotiku jakožto (leibnizovskou) universální metodu izomorfních vztahů navrhovala ještě v sedmdesátých letech Kristeva (Kristeva 1972, 485-496).

¹⁷ Jak ukazuje nepřímo např. i Fišerová 2009, 459, je také otázkou, které se budeme věnovat, nako-lik se Ecovi opravdu povedlo „opustit“ strukturalistické pozice.

¹⁸ U Peirce tak zcela splývá to, co Eco rozděluje – totiž sémiotika signifikace i sémiotika komunikace.

¹⁹ Eco uvádí, že klasifikace znaku na triádu *ikon* (podobný objektu, který zastupuje), *index* (fyzicky nebo kauzálně spojený s objektem), *symbol* (arbitrárně spojený s objektem) je neudržitelná z důvodu toho, že „taková trichotomie postuluje přítomnost referentu jako rozlišujícího parametru, situaci, kterou teorie kódů, předkládaná v této práci nepřipouští“ (Eco 2009, 222). Tato kritika ale Peirce hodnotí ze zcela odlišných pozic, nežli Peirce zastával (Eco to ostatně naznačuje).

²⁰ Na druhé straně je třeba říci, že Ecova teorie kódů je vhodným nástrojem k popsání některých („lokálních“) např. kulturních fenoménů, které pod Peircovým globálním (metafyzickým) prismaticem sémiotiky zapadají.

chodiska zpřehlednit, nicméně za cenu jejich mnohého zkreslení. Eco nekriticky přejímá jeho perspektivu a chce se zabývat nikoliv nějakými zvláštními objekty, ale objekty, které se účastní „semióze“ (Eco 2009, 65). Jak víme z výše uvedených úvah o Peircovi, toto prisma je peircovské pouze zdánlivě. Stejně tak znak Ecem pojatý jako onto-logické relatum by se zdál tématem jdoucím v Peircových stopách – nikoliv. Ecova perspektiva je hjemslevovská, znak není triadickou relací, ale funktivem, korelátem výrazu s obsahem. Tato východiska jej vedou až k tomu, aby se domníval, že Peirce nakreslil nějaký trojúhelník, který od něj přejali Ogden a Richards (Eco 2009, 77). Ecovo nepřátelství vůči objektům má však své další plody – Peirce je záhy po nařčení z malování trojúhelníků označen za myslitele, jehož teorie, stejně jako Saussureova, je teorií „konvenčních (nebo rozhodně přísně semiózních) vztahů mezi symbolem a odkazem (či významem) a mezi znakem a řadou jeho interpretantů“ (Eco 2009, 78). Udivující je také v tomto směru Ecovo tvrzení, že i Peirce se nakonec zabývá objekty, pouze jde-li o ikony a indexy – což je jednoduše buď hrubá chyba, nebo velmi bezostyšná četba. Finále Ecova „odporu k objektu“ přichází, když Eco přesvědčuje čtenáře, že *Bedeutung* (Eco bez problémů driftuje mezi Ogdenem a Richardsem, pseudoPeircem a Fregem) má být nakonec zkoumán teorií interpretantů. Z Ecovy perspektivy proč ne, z Peircovi rozhodně ne. Jak Eco – prostě řečeno: ze strukturalistického hlediska – uzavírá: „z hlediska fungování kódu (nebo více kódů) musí být referent vyloučen jako rušivá a nebezpečná existence, která kompromituje teoretickou čistotu teorie“ (Eco 2009, 79). A aby dodal váhu svému čtení, po zamítnutí dichotomie *Sinn a Bedeutung* se opět zavádějícím způsobem dovolává Peirce: „znak může být vysvětlen jedině prostřednictvím jiného znaku“ (Eco 2009, 79) avšak jedním dechem dodá něco, co je přinejmenším nepeircovské, totiž že „tvrdit, že znakový prostředek odpovídá nutně reálnému objektu je rozhodně naivní postoj, který ani teorie pravdivostních hodnot nehodlá akceptovat“ (Eco 2009, 79). Eco výše naznačenou komplikovanou problematiku Peircova vztahu k idejím a reálným objektům redukuje v *Teorii sémiotiky* na banální a vágní tvrzení, že ideje jsou znaky (Eco 2009, 208-209) a z „nepatřičných“ („nepeircovských“) pozic pak zamítne třídu, kdy objekt předpokládá přímo svůj znak (Eco 2009, 222) a Peirce zahrne šmahem pod hlavičku tzv. ikonismu (Eco 2009, 237-268).

VII. Eco a podsouvání nekonečné semiósis. Dostáváme se k Ecově interpretaci interpretantu. V *Teorii sémiotiky* (Eco 2009, 88-89) a později v *Mezích interpretace* (2005) je interpretans především tím, co „garantuje“ neomezenou semiózu. Eco především pak zcela proti Peircovi tvrdí, že „idea interpretantu činí z teorie signifikace rigorózní vědu o kulturních jevech tím, že ji odděluje od metafyziky referentu“ (Eco 2009, 89). Což je jistě platné v Ecově programu, ale zcela v rozporu s tím, jak ideji interpretantu rozuměl Peirce. Eco se sice mýlí na ontologické rovině, na rovině systematické je však jeho komentář plodný – interpretans by sice podle Peirce nemohlo být „ztotožňováno s jakoukoliv kódovanou intenzionální vlastností obsahu, tj. S celou oblastí denotací a konotací znakového prostředku“ (Eco 2009, 90), nicméně na druhé straně je pravda, že interpretans může být komplexním diskursem, který rozvíjí „logické možnosti nabízené znakem; jinými slovy interpretans může být také čistým sylogismem“ (Eco 2009, 90) Tyto motivy

z *Teorie sémiotiky* pak Eco rozvádí zejména ve zmíněném textu *Meze interpretace*, kterému se zde (vybraným tématům) budeme věnovat. Je třeba upozornit, že interpretace Peirce je odvislá od toho, jak čteme *Collected Papers* (nebo jiné edice Peircových textů), v Ecově textu *Meze interpretace* můžeme nalézt to, na co poukazuje T. L. Short, totiž to, že Eco cituje Peirce na jedné stránce ze začátku a konce CP (CP 1.339 a 8.332). Nejprve je to téma nekonečného regresu interpretantů (reprezentace je vždy reprezentací) a záhy pojetí znaku jako čehosi, co nás vede k něčemu jinému (Eco 2005, 35). Eco pak čte Peirce následovně – „znát více“ je podle něj u Peirce ten moment, kdy je znak „od interpretantu k interpretantu čím dál tím více determinován jak do své šíře, tak do své hloubky. V procesu neomezené semiózy se interpretace přibližuje, byť asymptoticky, ke konečnému logickému interpretantu a v jisté fázi procesu interpretace víme o obsahu reprezentamen, stojícího v samotném počátku interpretačního řetězce. Znat více vždy neznámá znát všechno, nýbrž znamená to, že znak s sebou nese všechny své vzdálené důsledky a že význam nějaké věty zahrnuje ‚všechny zjevné nezbytné dedukce‘ (CP 5. 165). O znaku toho můžeme znát více, protože přijímáme to, že jeho objekt známe na základě jistého východiska, tj. na základě jistého popisu, z pohledu daného kontextu, ‚v nějakém ohledu nebo mocnosti‘ (CP 2.228). Řečeno strukturalistickým slovníkem, dalo by se konstatovat, že pro Peirce je semióza potenciaálně neomezená z perspektivy systému, ovšem není omezená z perspektivy procesu. V průběhu semiózy chceme vědět jen to, co je relevantní podle určitého univerza diskursu“ (Eco 2005, 35-36). Pojdme se na Ecovu argumentaci podívat ve světle našich úvah. V Ecově interpretaci se nachází několik (někdy více, někdy méně inspirujících) zkrácení: jak jsme zmínili, Ecoův „pragmatismus“ zde vychází z jiného předpokladu než Peircův, Eco se již od dob *Teorie sémiotiky* snaží vyhnout Peircově teorii objektů – ať už pro její scholastický základ, nebo pro její ne zcela jasnou strukturu. Proto i pragmatismus u Eca nakonec nemá svůj korelát v nějaké „objektivní skutečnosti“ (s ohledem na výše uvedené), ale po vzoru Saussurea v univerzu diskursu. U Peirce je (dovolme si druhou tautologii) univerzum univerzem, nikoliv jako u Eca univerzem diskursu. Proto je semiósis u Peirce omezená jak z perspektivy systému, tak z perspektivy procesu – je zde i nějaký Dynamický objekt, nikoliv pouze řetězcí se interpretanty, ale i finální interpretanty. Pokud se zde vyjádříme poněkud „peircovsky/esotericky“: aby abdukce vůbec fungovala (tj. byla testovatelná) nebo nefungovala, musí zde být nejen předpoklad finálního interpretantu, ale i Dynamického objektu, jinými slovy nějaká skutečnost v akci. Pokud není v akci skutečnost, nejsou (alespoň podle Peirce) v akci ani znaky, tedy není žádná semiosis (viz Peircovo pojetí faneroskopických kategorií univerza: třetí předpokládá druhé a druhé první). Pokud bychom chtěli být jízliví, Eco svojí ignorací Peircovy metafyziky (spekulativní gramatiky) a logiky je nakonec tím, kdo renesančně „driftuje“. Čili je přinejmenším povrchní přisuzovat Peircovi Ecoův (jinak veskrze plodný) koncept neomezené semiózy a Short zde ve své kritice míří přesně.

VIII. Závěr. Ecoův Kant a ptakopysk – od zamítnutí ikonismu k postulaci primárního ironismu. Na závěr této úvahy je třeba nejprve dostat jednu věc: být fér k Umbertovi Ecovi. Již výše jsme naznačili, že *Kant a ptakopysk* je zlomem v jeho uva-

žování o sémiotice. Těžko bychom však tento zlom ukázali, kdybychom předtím neukázali podrobněji Peircovu teorii a Ecovu interpretaci Peircových východisek v *Teorii sémiotiky*. Eco v knize *Kant a ptakopyšk* (Eco 2011) je Ecem, který si oproti Ecovi *Teorie sémiotiky* důkladně přečetl znovu Peirce. Již úvodní pasáže po úvodních paralepsích týkající se problému bytí, které se „vypovídá mnoha způsoby“, ²¹ jasně signalizují tento „obrat“. Tato *Teorie sémiotiky II* jde de facto opačnou cestou než její „první díl“ – zatímco tam Eco postupuje od obecného (různé teorie sémiotiky) k ještě obecnějšímu (obecná teorie sémiotiky), v knize *Kant a ptakopyšk* jde Eco od obecného k „singulárnímu“ problému: pokud to pro začátek shrneme od bytí k otázce, jak je dán pojem (a to jak pojem složený jako „ptakopyšk“, tak pojem zdánlivě jednoduchý, jako Ecova oblíbená „kočka“). A jelikož je Eco prvně sémiotikem a chce zkoumat tyto věci z perspektivy sémiotika, jeho obrat má svůj původ v Peircovi a zejména, jak sám uvádí, v **otázce Dynamického objektu!**²² Tedy něco, co bylo výše zavrhnuto, se navrácí ve své naléhavosti. Eco mění svoji dřívější „strukturalisticko-pragmatickou“ perspektivu ve prospěch „ontologické“, a dokonce se tak dívá i na svoji dřívější práci. Eco uvádí dva důvody svého obratu: první, který nás zde příliš nezajímá je přehodnocení axiomatiky kterou přinesla *Teorie sémiotiky* a která vzhledem k rozvoji oboru dle Eca není udržitelná. Druhý důvod, v kontextu linie, kterou sledujeme, je následující: „V první části *Teorie sémiotiky* jsem totiž vycházel (...) z tohoto problému: jestliže existuje, jak by řekl Peirce, Dynamický objekt, my ho poznáváme pouze prostřednictvím bezprostředního objektu. Užitím znaků odkazujeme k Dynamickému objektu jakožto k něčemu, co je terminus ad quem semiósis. Ve druhé části, která se týkala druhů znakové produkce, jsem ale předpokládal (i když jsem to možná výslovně nezdůrazňoval), že jestliže mluvíme, pak proto, že nás něco nutí k mluvení. Tím se objevil problém Dynamického objektu jakožto něčeho co je *terminus a quo*“ (Eco 2011, 8-9). Eco zde, vzhledem k naší uvedené analýze *Teorie sémiotiky* (škrtnutí objektu – a že to „nevyslovil důrazně,“ není zcela přesvědčivé) velmi nesamozřejmě hodnotí svoji dřívější práci strukturovanou na základě Dynamického objektu jakožto na jedné straně limitu semiósis (*ad quem*), a nebo naopak jejího počátku, „původu“ (*a quo*). Jak dodává, objevuje se tak otázka, zda interpretanty jsou „kulturního rázu“ nebo je třeba jít „hlouběji“. Toto „hlouběji“ znamená vyrovnání se s Peircovou ontologií, pro Eca pozdního je najednou tím, co klade meze semiotiky i semiósis bytí (Eco 2011, 53).²³ Peircovu ontologii Eco zasazuje do širšího rámce, tj. analyzuje ji ve vztahu ke Kantovi (což se vzhledem k Peircově osobní historii nabízí), Heideggerovi a následně ve vztahu k filosofii jazyka vůbec (ergo Peirce je tak pro Eca jasným otcem filosofie jazyka), která nakonec vede k tomu vyrovnat se s kognitivními vědami (proč nás Dynamické objekty, Ecovy slovy „nakopou“, nebo proč „upoutávají naši pozornost/mysl“?). Jak je zjevné, Eco zjistil, že i **semió-**

²¹ Nebo jak uvádí Eco podle Peirce má pojem bytí neomezenou extenzi a nulovou intenzi (Eco 2011, 16).

²² Zde se v českém překladu se používá zavádějící označení „předmět“ (tedy Dynamický a Bezprostřední předmět). My se zde držíme Palkova překladu.

²³ Eco značně pozměňuje i svůj vztah k Peircově realismu uvedený v (Eco 1976, 1465-1466).

sis má limity nejen v diskursu, jak čtenáře přesvědčoval v Teorii sémiotiky, ale i ve „skutečnosti“ (Eco 2011, 1.9; Eco 2012, 526). To také nakonec vede Eco k postulaci tzv. **primárního ironismu**,²⁴ kdy se ptá po nějakém „primum“ semiósis, a tím i „primum“ inferenčního procesu, tedy tomu co předchází interpretaci, co je „prediskursivní.“²⁵ Nakonec to není jiného než revidovaný Peircův realismus – Eco nejčastěji na obhajobu tohoto přístupu uvádí nějaké primárně ikonické znaky/vlastnosti, které považuje za v jistém ohledu prvostní, které jednoduše nelze popřít, jsou intersubjektivní, vedou k dohodě komunity a správné referenci „silněji“ než jiné (tyto kvality vytvářejí na konci percepčního procesu to, co Eco nazývá našimi „Kognitivními typy“), tedy že, Eovými slovy, nějaké stimuly adekvátně (skrže ikonické sdílení svých qualí) jsou reprezentovány specifickým počítkem a nikoliv jiným (Eco 2011, 102).²⁶ Opět zde vidíme silný posun od pozic zastávaných v *Teorii sémiotiky*, kde byl ikonismus brán za naivní, nepřesvědčivý a z podstaty věci (orientace na objekt) chybný, do pozic opačných, kdy ikonismus a Dynamický objekt je v základě esenciální podmínkou percepce.

Literatura

- BAINS, P. (2006): *Primacy of Semiosis: an Ontology of Relations*. Toronto: University of Toronto Press.
- BARNOUW, J. (1986): „Natural Signs“ Empiricism versus „Originary Trace“ Deconstruction. *Poetics Today*, 7 (1), 73-94.
- BURKS, A. W. (1946): Peirce's Theory of Abduction. *Philosophy of Science*, 13 (4), 301-306.
- DELEDALLE, G. (2000): *Charles S. Peirce's Philosophy of Signs*. Bloomington: Indiana University Press.
- DELEDALLE, G. (2003): Semiotics as Philosophy. In: Doubravová, J. (ed.) 2003: *Společenské hry*. Dobrá voda: Aleš Čeněk.
- DELEUZE, G. GUATTARI, F. (2010): *Tisíc plošin. Kapitalismus a schizofrenie II*. Praha: Herrmann a synové.
- ECO, U. (1976): Peirce's Notion of Interpretant. *MLN*, 91 (6), 1457-1472.
- ECO, U. (2005): *Meze interpretace*. Praha: Karolinum.
- ECO, U. (2009): *Teorie sémiotiky*. Praha: Argo.
- ECO, U. (2010): *Lector in fabula*. Praha: Academia.
- ECO, U. (2011): *Kant a ptakopysk*. Praha: Argo.
- ECO, U. (2012): *Od stromu k labyrintu*. Praha: Argo.
- FRISCH, M. H. (1986): *Peirce, Semeiotic and Pragmatism*. Bloomington: Indiana University Press.
- FIŠEROVÁ, M. (2009): Kríza reprezentácie. *Filozofia*, 64 (5), 454-464.
- FIŠEROVÁ, M. (2014): Odložený význam. Derrida o sémantickej konštrukcii a deštrukcii. *Filozofia*, 69 (1), 11-21.
- GORLÉE, D. (1992): Symbolic Argument and Beyond: A Peircean View on Structuralist Reasoning. *Poetics Today*, 13 (3), 407-423.

²⁴ Eco se odvolává na (CP 1.307), srov. (Eco 2012, 521).

²⁵ Viz (Eco 2012, 517), kde se k námitkám vzneseným vůči knize *Kant a ptakopysk* vyjadřuje.

²⁶ Srov. „Schémata můžeme považovat za pramálo přirozená v tom smyslu, že v přírodě předem neexistují, ale to neznamená, že by nebyla motivována. A v této motivovanosti se projevují mantinely kontinua“ (Eco 2011, 11).

- GREIMAS, A. J. COURTES, J. (1982) *Semiotics and Language: An Analytical Dictionary*. Indiana University Press, Bloomington: Indiana University Press.
- KETNER, K. L. (1987): Charles Sanders Peirce: Introduction. In: Stuhr, J. J. (ed.): *Classical American Philosophy: Essentials Readings and Interpretative Essays*. New York: Oxford University Press.
- KEVELSON, R. (1999): *Peirce and Mark of the Gryphon*. New York: St. Martin Press.
- KRISTEVA, J. (1969): *Semeiotiké – Recherches pour une sémanalyse*. Paris: Seuil.
- MIHINA, F. (2012): Kant a Peirce. *Filozofia*, 67 (3), 181-194.
- MICHALOVIČ, P., ZUSKA, V. (2009): *Znaky, obrazy a stíny slov*. Praha: AMU.
- MICHALOVIČ, P., MINÁR, P. (1997): *Úvod do štrukturalizmu a postštrukturalizmu*. Bratislava: Iris.
- PALEK, B. (1997): *Sémiotika*. Praha: Karolinum.
- PEIRCE, C. S. (1931 – 1958): *Collected Papers of Charles Sanders Peirce I-VIII*. Cambridge: Harvard University Press. (CP)
- PEIRCE, C. S. (1977): *Semiotic and Signifcs*. Bloomington: Indiana University Press. (SS)
- PEIRCE, C. S. (1992): *Essential Peirce, I-II*. Bloomington: Indiana University Press. (EP 1, EP2)
- PEIRCE, C. S. (1982 – 2010): *Writings of Charles Sanders Peirce: Chronological Edition, I-VIII*. Bloomington: Indiana University Press. (W)
- ROMEO, L. (1977): The Derivation of 'Semiotics' through the History of the Discipline. *Semiosis*, 6, 37-49.
- RORTY, R. (1994): *Consequences of Pragmatism. Essays: 1972 – 1980*. Minneapolis: University of Minnessota Press.
- SAUSSURE, F. (2007): *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia.
- SHORT, T. L. (2007): *Peirce's Theory of Signs*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ŽIAK, J. (2011): Štrukturalizmus v pragmatizme Ch. S. Peircea. *Filozofia*, 66 (5), 452-457.

Martin Švantner
 Katedra Elektronické kultury a sémiotiky, FHS, UK
 José Martího 31
 162 52 Praha 6-Vešslavín
 Česká republika
 e-mail: Svantner.M@seznam.cz